

Рябченко М. М., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ЗАРОБІТЧАНСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті аналізуються твори сучасної прози, які торкаються проблеми заробітчанства в українському суспільстві. У результаті дослідниця приходить до висновку, що в більшості випадків задекларована авторами проблема глибоко не осмислюється, натомість увага письменників зосереджується на загальнопсихологічних чи особистісних проблемах певного покоління.

Ключові слова: соціальна проблематика, тема, заробітчанство, ідеалізація, психоаналіз

Упродовж останніх двох років у тематиці сучасної української прози намітилися помітні зміни: детальні описи свого дитинства, юності, першого (і не тільки) кохання, особистих переживань з цього приводу, демонстрації власного стилю життя тощо поступаються місцем романам з виразною соціальною спрямованістю. Настирливе мусування молодими авторами свого не такого вже й великого життєвого досвіду, сповненого майже ідентичними спогадами про дитинство за радянських часів, робили літературу одноманітною як за стилем, так і за загальною тематикою. Поява ж у романах соціального стрижня є сигналом певного дорослішання літератури та її подальшого розвитку. І хоча ці твори, звісно, теж далеко не досконалі, все ж загальна тенденція вселяє надію на зникнення одноманітності.

Проблема заробітчанства є дуже болючою для багатьох українців. Починаючи з постановня незалежності через значні економічні труднощі на роботу за кордон (як на захід, так і на схід) виїхала величезна кількість людей. Хтось поїхав назавжди у пошуках кращої долі, хтось не знайшов місця застосування своїм знанням і поповнив закордонну наукову еліту, хтось же й досі продовжує курсувати туди й назад, заробляючи гроші на утримання родини. Як зазначають численні аналітики, сьогодні Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Причому така трудова міграція є як офіційною (що дає соціальний захист працівнику), так і не офіційною (що позбавляє його прав та захисту). Не слід також забувати й про торгівлю людьми та інші випадки перебування українців за кордоном не з власної волі... Проте не зважаючи на наявність однієї із найбільших

проблем в українському суспільстві, у літературі вона досі не знайшла широкого висвітлення.

Чи не першим романом в українському літературному просторі, в якому розповідалося про заробітчана, став твір «Два фургони» британської письменниці українського походження Марини Левицької, що був перекладений українською і виданий у 2008 році. (Саме через цю першість він і залучається до аналізу).

Герої роману – двоє українців, троє поляків, дві китайки та африканець – трудові мігранти, що зустрічаються на полуничному полі, і для яких Англія – це країна, де збуваються всі мрії. Причини, що спонукали цих людей приїхати до Британії, різні, але всі (окрім, хіба що, практичної польки Йоли) мають ідеалістичне бачення свого майбутнього, яке досить швидко розбивається об жорстку реальність.

По-дитячому наївний та релігійно екзальтований африканець Емануель їде до Англії у пошуках своєї сестри, а також хоче при нагоді зустрітися з другом-англієм, з яким познайомився, коли той перебував у Африці. Сонг Йїнь («китайка номер один») приїздить, щоб заробити гроші на навчання. Дівчина виросла під надійним крилом люблячих батьків, але несподівана вагітність матері позбавляє її можливості вчитися, оскільки гроші, відкладені на її навчання у престижній бізнес-школі Пекінського університету, пішли на сплату податку за другу дитину в родині. Су Лай Бі («китайка номер два») жила в Малайзії, де постійно спостерігалася дискримінація щодо немалайзійців, навіть якщо вони й матеріально забезпечені. Ця дівчина змушена була поїхати до Англії, бо батько-малаєць її коханого дуже розлютився, дізнавшись про їхній зв'язок, і поставив її власному батьку ультиматум: або припиняються стосунки молодих, або припиняється їхнє ділове партнерство (без якого родина не зможе себе забезпечувати). Для поляка Томаша поїздка до Англії – це ще одна спроба знайти себе, віднайти сенс життя у свої сорок п'ять років. Вдома у нього є робота, але він вирішує взяти відпустку й вирушає на зустріч змінам. Полька Йола вже сім років влітку працює в Англії, щоби утримувати себе та свого маленького сина-дауна, батько якого покинув їх, як тільки дізнався про хворобу. Йола, як вже зазначалося вище, досить практична і, напевне, єдина в компанії цих заробітчана знає, на що йде. Ще є її негарна тридцятирічна племінниця Марта. Вона аж занадто релігійна, досі незаймана й тому теж не вільна від ідеалістичного погляду на життя, але тітка навряд чи дасть їй втрапити у халепу.

Центральними персонажами роману є інтелігентка-киянка Ірина Блажко та син шахтаря Андрій Паленко з Донбасу, оскільки їхня любовна лінія магистральна. Водночас ці персонажі, на відміну від інших, дуже схематичні.

Схоже, що авторці йшлося про те, щоби показати представника сходу та заходу, штучно поділеної політтехнологіями України. Оскільки обоє приїхали до Англії після Помаранчевої революції, то, звісно, вони ще й носії протилежних ідеологій: вона – представниця Майдану, він – з табору синьо-білих. Незважаючи на різницю в політичних поглядах, вони дивно подібні у своєму баченні ідеальної Англії та ідеального кохання. Уявлення Ірини про цю країну базуються на змісті підручника «Let's talk English»: «Стоячи на палубі на світанку, дивилася, як білі скелі Англії матеріалізувалися з темної водянистої ночі – прекрасна, таємнича, земля моїх мрій» [Левицька 2008, 15]. Натомість вона одразу стикається з повною протилежністю: на вокзалі її зустрічає представник рекрутингової контори Вулк: «Він був типом, якого мама назвала б «людина мінімальної культури», одягнений у жахливу чорну дерматинову куртку, як бандит із карикатури – який кашмар! – яка скрипіла при ході [...] Його голос був глибокий і брудний; противно повіяло цигарками та гнилими зубами» [Левицька 2008, 15-16]. Ще однією шаблонною рисою Ірини є її очікування на саме-ТОГО-хлопця, з яким «будуть поцілунки при місячному сяйві, вічне кохання, [...] вірність до гроба» [Левицька 2008, 293], більше того, ідеальною парою для неї є Наташа Ростова та П'єр Безухов з відомого роману Льва Толстого. Остання деталь чітко маркує авторку-іноземку, оскільки український письменник, скоріше за все, моделюючи стереотипного персонажа, навряд чи використав би образи російської літератури.

Хоч Андрій Паленко й набагато практичніший від Ірини, до того ж, його життя загартоване суворим побутом та трагічною смертю батька під завалом у шахті (Андрій теж був у тій шахті, але його врятував щасливий випадок), він так само, як і Ірина, витворює свій ідеальний образ Англії. На відміну від книжного образу дівчини, його власний базується на спогадах з дитинства: у семирічному віці він разом з батьком був у Шеффілді, місті-побратимі Донецька, яке здалося йому казковим. «Він побудований повністю з білого каменю з величними куполами й баштами. Він стоїть на пагорбі. Так що його видно здалеку – схоже, що він мерехтить і блищить на сонці, коли до нього наближаєшся» [Левицька 2008, 286] – так він описує місто Ірині. З цієї ж поїздки хлопець виніс й ідеальний образ своєї майбутньої дівчини: блондинка з блакитними очима – саме такою була англійська дівчинка Барбара Пікерінг, яка вперше його поцілувала. І тепер він приїхав до Англії не лише працювати, а й знайти свою «інгліш розу», адже папірчик, на якому Барбара записала своє ім'я та номер телефону, й досі зберігся й лежить на дні гаманця як своєрідний талісман. Хлопець настільки заглиблений у цю ідеалізацію, що навіть після вивчення англійської мови не може правильно прочитати ім'я на записці, дивлячись на латинські букви

як на російській, і, відповідно, отримує мало зрозуміле «Вагвага Ріскегіпд», що, насправді, видається досить дивною деталлю.

Як зазначає авторка у передмові, «Два фургони» частково відображає мої враження про цю країну (Україну – примітка моя М.Р.) – повну життя, на порозі великих змін, країну, якій потрібно себе полюбити» [Левицька 2008, 5]. Думаю, образи Андрія та Ірини були задумані з метою задекларувати можливість такої любові між сходом та заходом як запоруки багатого та щасливого життя всієї країни, і саме через таку декларативність вони й вишли помітно штучними та неживими, такими, що часто розмовляють протилежними політичними гаслами часів Помаранчевої революції.

Цікавою є нарративна стратегія роману: право голосу надане кожному персонажу, включаючи навіть собаку, думки якого передані своєрідним речитативом та виокремлені великим шрифтом. Таким чином, читач може побачити події очима кожного персонажа і витворити собі свою власну картину дійсності, оскільки різні точки зору максимально цьому сприяють. До того ж реципієнт чітко бачить помилки в поведінці героїв, оскільки в кожного з них своє уявлення про те, як «правильно» вчинити, й таке бачення майже постійно призводить до непорозуміння (особливо це простежується у стосунках Андрія та Ірини). Такий прийом оповіді задає певний комічний ефект. Також окремі гумористичні моменти присутні ув описах подій та людей від Пса. Але загалом важко погодитися з наполяганням Марини Левицької, що її книжки, і цей роман зокрема, є більше розважальними. У «Двох фургонах», як на мене, ця розважальність відходить на другий план, оскільки за вже означеними гумористичними моментами яскраво проступають важливі проблеми та трагічність долі заробітчан.

Так після нещасного випадку з хазяїном полуничного поля вся компанія тікає, щоби не виникло проблем з поліцією, й починаються їхні поневіряння в пошуках нової роботи, яку не дуже й легко знайти. Вірніше, роботу знайти не так і складно, складно не потрапити на гачок до провідисвітів, які перед собою бачать не людей, а грошовий еквівалент, який за них можуть отримати. І якщо Томашу, Йолі та Марті, які опинилися на пташиній фабриці (так званій «фабриці смерті») вдалося хоч і з проблемами піти звідти, то двом китаянкам пощастило набагато менше. У романі немає детального опису їхньої подальшої долі, але все вказує на те, що вони через свою недосвідченість замість розрекламованої новоявленим консультантом з рекрутингу Віталієм роботи няні потраплять до сутенера. Вулк від самого початку переслідує Ірину й дівчина лише чудом кілька разів уникає насилля.

Ще одна проблема, яка яскраво оприявлюється в романі, є проблема зміни особистості в результаті негативного впливу соціального оточення.

Марина Левицька чітко проводить марксистську думку «буття визначає свідомість» на прикладі Віталія, який «колись, в інші часи був розумником – надією родини, студентом, мрійником великих мрій» [Левицька 2008, 303], але йому не пощастило, бо родина мешкала «у провінційному містечку на вигині річки, яка відділяє Молдову від Придністровської республіки, де єдиний закон – закон зброї, де твого батька і двох братів застрелили на центральній вулиці неподалік від дому за те, що вони не платили рекетирам, а третього брата вбили в сепаратистському конфлікті, а мати померла з горя у віці сорока двох років, коли ваш будинок зрівняли з землею, а двох молодших сестер косовський шахрай продав у масажний салон у лондонському районі Пекам» [Левицька 2008, 302]. Проте Віталій співчуття так і не викликає, оскільки читачу складно побачити в ньому людину. Адже замість того, щоби хоча б спробувати помститися косовському шахраю за сестер, хлопець навпаки йде до того із пропозицією дістати чотирьох дівчат для його оборудок як плату за власний виїзд до Англії. На фоні всієї Віталієвої діяльності закономірною видається смерть від кулі «крутішого» бандита, коли хлопець не може виконати якихось своїх зобов'язань. Не викликає співчуття і його смерть, адже за кілька хвилин до кінця він розмірковує, дивлячись на Ірину, «над приємною дилемою: залишити її собі чи продати комусь іншому. Ти знаєш пару хлопців, які б зацікавилися, якби ти послав їй фото» [Левицька 2008, 306]. Але хоч окремі персонажі малоприємні й допомагати їм не хочеться, проблема людей «з мертвими очима зомбі» з усього світу залишається.

Роман Наталки Сняданко «Фрай Мюллер не налаштована платити більше» вийшов у 2013 році й був анонсований як книга про одну з найбільших проблем українства сьогодення – заробітчанство за кордоном. Головні героїні твору – Христина та Соломія – вчительки музики, які після закриття музичної школи вирішують спробувати виїхати на роботу в Грецію. Оскільки одразу легально влаштуватися в цій країні нереально, то жінки вирішують отримати спочатку польські візи, а вже звідти поїхати за місцем призначення. Після тривалого збору документів та досить принизливого стояння у чергах до посольства візу отримує лише Христина, Соломія ж приєднається до неї за кордоном майже через рік. Проте до Греції Христина так і не потрапила, бо поки вона чекала на літак, прогулючись Берліном, її збила машина. У такий спосіб жінка знайомиться з німкою Евою, яка була гарним адвокатом й часто допомагала українкам-нелегалкам, долею яких почала цікавитися після того, як її колишню прибиральницю Олю депортували з країни, а вдома та померла від раку, який виявили запізно. Ева допомагає і Христині (здає їй одну зі своїх квартир та знаходить роботу), а згодом вони взагалі стають коханками.

Поступово тема заробітчанства в романі відходить на маргінес, з'являючись на сторінках лише у вигляді підслуханих Христиною розмов на вулиці, у літаку, у черзі до посольства чи ще за часів роботи в музичній школі. З усіх цих уривків постає галерея яскравих образів українців, проте ця яскравість зумовлена не їхньою художньою виписаністю, а суржилом, яким ведуться розмови, і який дисонує із загальною манерою оповіді. Натомість з'являються розлогі описи психологічних проблем всіх без винятку головних героїв та дотичних до них персонажів. У результаті з'ясовується, що головною метою книги є не анонсоване висвітлення проблеми заробітчанства, а само- та психоаналіз героїнь з метою зрозуміти себе, позбавитися комплексів та психологічних проблем, коріння яких – у радянському вихованні та сімейних негараздах між батьками.

Головний недолік роману в тому, що, не зважаючи на багатосторінкове препарування психіки головних героїнь, їхніх страхів, способу життя, думок, любовних стосунків, вони так і залишаються «неживими» (на відміну від спорадичних героїв-заробітчан, згаданих вище). До того ж у цих численних описах постійно з'являється авторська непослідовність у характеристиках. Так на початку роману Христина та Соломія постають перед реципієнтом як певні протилежності: раціональна та поміркована Христина завжди знає, як діяти, натомість Соломіїна велика вада – численні вагання стосовно прийняття навіть найпростіших рішень. Та пізніше з'ясовується, що це не так: муки вибору, мало не патологічна невпевненість у собі й занижена самооцінка – всі ці риси характерні також і для Христини. Наприкінці ж книжки стає зрозуміло, що вагання – це мало не знакова риса більшості персонажів, а авторська непослідовність в їхніх характеристиках простежується постійно. Так, наприклад, Штефан (можливий майбутній чоловік Соломії), який на відміну від неї «був людиною раціональною та цілеспрямованою. Приймаючи відповідальне рішення, він коротко зважував усі аргументи і діяв залежно від того, які з них переважували: «за» чи «проти» [Сняданко 2013, 291], у ситуації, коли не мав готових схем, за якими б міг зробити вибір, впадає у ступор, і тоді процес вибору міг тривати досить довго. Дуже схожим у своїй поведінці був і батько Христини.

Загалом, роман нагадує підручник з психоаналізу: яким би гарним на перший погляд не був персонаж, у нього завжди є психологічні проблеми, хоч сам персонаж цього не усвідомлює. Наприклад, ідеальність мами Соломії в результаті стає її великим недоліком, а дуже цікавий та неординарний для свого часу батько виявляється геєм. Причому, знову спостерігається невідповідність початку розповіді і її розгортання та закінчення: на початку «Соломіїні батьки були зразковою парою. Це було одне з тих рідкісних

студентських подружжів, яке витримало випробування часом. Вони становили єдиний механізм і завжди говорили й діяли чітко та злагоджено. Тонко відчували одне одного й приймали рішення та виконували їх, ніби грали в теніс, уміло подаючи і відбиваючи м'ячі» [Сняданко 2013, 293]. А вже за кілька сторінок виявляється, що батьки не так вже й відчували один одного, адже коли він хотів спонтанно поїхати на пікнік з сім'єю, мати настільки довго й ретельно збиралася, що радості від спонтанності рішення та самої поїздки вже й не було. То де ж тут взаємне відчуження та злагодженість дій?

Ще одним недоліком роману є окремі маловмотивовані містичні деталі. Так оповідь починається з того, що в ранковій газеті Христина читає повідомлення про самогубство Соломії, яка викинулася з вікна, отруївши перед тим дев'яностодвохрічну Ганну Копириць, за якою доглядала. Протягом усього дня Христина машинально виконує свої обов'язки прибиральниці, намагаючись звичними діями притлумити біль та думки. Коли ж у кінці дня, взявши для підтримки Еву, вона повертається до квартири, яку винаймала разом із Соломією, то виявляє, що та жива, а газета дивним чином кудись зникла з сумки, ніби її там і не було. Інша подібна деталь взагалі достойна індійського кіно: «У Соломії було ідентичне з Христіною заглиблення під грудьми, тільки повернуте в інший бік. До Христіниного заглиблення краще пасував за формою кулак правої руки, а до Соломіїного – лівої» [Сняданко 2013, 297].

Найцікавішою частиною роману є розповідь про своє життя Ганни Копириць, матері Штефана, яку він забрав до Німеччини, щоб мати змогу доглядати за нею. У цій розповіді, яку на його прохання записувала Соломія, і відчитується увесь трагізм буття українського народу у двадцятому столітті. Загалом же роман акцентує увагу на важливості вирішення своїх психологічних проблем, які з часом все більше ускладнюють і власне, і чуже життя й роблять нещасливими мало не всіх вихідців з радянського суспільства.

Ще однією книжкою, зміст якої дещо розбігається з тим, про що говорилося у анонсах, є «Сторожі тротуару» Майкла (Михайла Мишкала). Роман актуальний, оскільки тема життя покоління дев'яностих років саме в Україні в нашій літературі майже не піднімається. Цікавим є й те, що автор пише про Львів, не романтизуючи його, у книзі постають жителі промислових окраїн міста, часто малоосвічені та малокультурні, які просто намагалися вижити. Окрім того, це перший в сучасній українській прозі голос представника так званого «втраченого покоління дев'яностих», яке після розпаду Радянського Союзу виявилось абсолютно не пристосованим до нових реалій, адже «їх вчили, і вони вірили: «одне життя – одна робота» [Майкл 2013, 109].

Як зазначається в анотації, автор «торгував на базарах Львова, Варшави, Белграда, Будапешта, Ольштина, працював різноробочим та нянькою

у Великобританії. Він пройшов шлях тисяч українців і зміг його описати» [Майкл 2013, 2]. Проте насправді, книжка, що починається з теми заробітчанства, поступово переходить у розповідь про мрії, які не збулися, та особисте життя, що не склалося, а стрижневою лінією всієї розповіді стає нерозділене кохання наратора. Поряд з історією оповідача розгортаються ще дві – його друзів Міші Кактуса та Васи Циркуля, які теж навряд чи можна назвати щасливими. А паралельно – скалки доль багатьох знайомих ровесників: Ельза, Рубероїд, Маковнік, Ліна Махульська, Людвіг Єрмак, Вільгельм, Саша Торонто, Анжеліка Крива, Лесик Самсунг та інші. Багато з них роз'їхалися по світу в пошуках роботи, щастя та власної долі, хтось спився, хтось так і залишився на узбіччі життя – «поламани долі в океані самотності» [Майкл 2013, 119].

Загалом роман – це ностальгія, але ностальгія не за радянським та пострадянським часом періоду дев'яностих років, а за молодістю, яка давала можливість мати мрії, сподівання, плани на майбутнє і які, як показало все подальше життя, так і не збулися. Але молодість саме тим і прекрасна, що все здається можливим, і незважаючи на шалені труднощі, є віра в те, що ці труднощі закінчатся, можна поїхати на заробітки, певний час тяжко працювати але потім повернутися, вже міцно стоячи на ногах. Але з часом виявляється, що повертатися не завжди є куди, і ось навіть власні діти мають їхати, щоби знову ж таки не повернутися (як син Кактуса, що приєднався до батька в Іспанії). Маємо сповідальну прозу, лейтмотивом якої є жаль від проминальності життя, яке так і не відбулося.

Три проаналізовані романи дають змогу констатувати, що в сучасній українській літературі спостерігаються зміни: з'являється проза, в якій хudoжно осмислюється соціальні проблеми, зокрема проблема заробітчанства. Проте у більшості випадків анонсоване глибоке заглиблення в цю проблему на сторінках романів не відбувається. Так Наталка Сняданко головну увагу приділяє психоаналізу своїх героїв, а проблема заробітчанства стає просто фоном. Книга Майкла – це текст про скороминушість життя, у якому надії і сподівання майже ніколи не справджуються, окремі ж епізоди про заробітчан, які усілякими правдами й неправдами виїжджали за кордон, так і залишаються невиписаними. Найкраще серед цих трьох романів зазначена тема розроблена в романі Марини Левицької. Але оскільки авторка описує не власний досвід, а до того ж, головною метою, як здається, є декларація єдності своєї історичної батьківщини і на цьому акцентується основна увага, то проблеми, з якими стикаються заробітчани, прописані певним пунктиром і про всю їхню глибину й трагічність читач може лише здогадуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левицька М. Два фургони / Марина Левицька. – К.: Факт, 2008. – 424 с.
2. Майкл. Сторожі тротуару / Майкл (Михайло Мишкало). – К.: Комора, 2013. – 148 с. 3. Сняданко Н. Фрау Мюллер не налаштована платити більше / Наталка Сняданко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013 – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014

Рябченко М. Н., асист., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імена Тараса Шевченка

В статье анализируются произведения современной прозы, которые затрагивают проблему гастарбайтеров в украинском обществе. В результате исследователь приходит к выводу, что в большинстве случаев задекларированная авторами проблема глубоко не осмысливается, в основном внимание писателей сосредотачивается на общепсихологических или личностных проблемах определенного поколения.

Ключевые слова: *соціальна проблематика, тема, гастарбайтерство, ідеалізація, психоаналіз*

Ryabchenko M., assistant, PhD,
The Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

This article analyzes the works of modern literature, which deal with the problems of working abroad in Ukrainian society. As a result, the researcher concludes that in most cases the authors declared no problem deeply interpreted, while the writer focuses on general psychological or personal problems of a certain generation.

Keywords: *social issues, a theme, migrant workers, idealization, psychoanalysis*